

УДК 327:91

П.В. Бовсунівський

*кандидат політичних наук, асистент кафедри країнознавства
Інституту міжнародних відносин Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

ПРОБЛЕМА РОЗПОДІЛУ ВОД НІЛУ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ НА АФРИКАНСЬКОМУ КОНТИНЕНТІ

У статті досліджується проблема розподілу вод найбільшої африканської річки Нілу та висвітлюються позиції провідних принільських держав у сфері перегляду існуючих міжнародно-правових актів, що регулюють розподіл стоку Нілу.

Ключові слова: водні ресурси, квота, стік, переговори, держави басейну річки Ніл.

Вода є безцінним ресурсом, від якого залежить існування всього живого на Землі. Боротьба за воду стала одним з ключових чинників конфліктогенності в Африці з її посушливим кліматом і дефіцитом цього ресурсу. У цьому контексті останнім часом все помітніше стала ускладнюватися проблема розподілу вод другої за довжиною у світі та найбільшої африканської річки Нілу (6,67 тис. км, Амазонка з її довжиною 7,1 тис. км. – перша). До причин загострення нільської проблеми слід зарахувати швидке зростання чисельності населення країн басейну річки, дезертизацію, нерозвиненість внутрішньої водної інфраструктури.

Актуальність проблеми полягає в міжнародно-правовій базі й практиці щодо водозабору, що повністю захищає монополію Єгипту і частково Республіки Судан на використання вод Нілу. За єгипетсько-суданською угодою від 8 листопада 1959 року АРС має право використовувати 55,5 мільярда кубічних метрів води, а Судан – 18,5 мільярд. Також ця угода дозволила Єгипту розпочати будівництво Асуанської висотної дамби [1, с. 97].

Метою роботи є дослідження розподілу вод найбільшої африканської річки Нілу та висвітлення позицій провідних принільських держав у сфері перегляду існуючих міжнародно-правових актів, що регулюють розподіл стоку Нілу.

Згадана угода доповнила інший документ, підписаний 1929 року між Єгиптом і Великобританією, що представляла того часу інтереси Уганди, Кенії, Танганіки (нині Танзанії) і Судану, згідно з якою Каїр може ветоувати плани будь-якої країни басейну Нілу щодо використання вод цієї великої ріки. Існують угоди 1889, 1891 та 1902 років між британським та італійським урядами, а згодом і ефіопським, що визнають єгипетське природне й історичне право на води Нілу [2].

Сучасний Єгипет майже повністю залежить від вод Нілу, тоді як 95 відсотків нільської води стікає з інших країн басейну цієї великої річки: Республіки Судану, Південного Судану, Ефіопії, Кенії, Уганди, Руанди, Бурунді, Танзанії і Демократичної Республіки Конго, Еритреї. Сама ж АРС є замикаючою, останньою ланкою в цьому ланцюзі, що складається з одинадцяти держав із загальною кількістю населення понад 300 мільйонів осіб [3].

Проблема забезпечення водою виявляється в Єгипті в найгострішій формі. Ніл для Єгипту – головна життєва артерія, і те, що відбувається вище за течією річки, не може не викликати в Каїрі найпильнішого інтересу, а в низці випадків і серйозного занепокоєння. За заявою колишнього міністра водних ресурсів АРС Махмуда Абу Зейда, нинішнього ресурсу нільських вод скоро не вистачатиме Єгипту. Квота, що діє, за його оцінкою, забезпечуватиме населення кількістю в 90 мільйонів осіб, але вже в 2025 році, за прогнозами, кількість жителів Єгипту досягне 100 мільйонів осіб [1, с. 35]. Одночасно слід зазначити, що швидке зростання населення та інтереси економічного розвитку інших країн басейну, насамперед Ефіопії й Республіки Судан, вимагають все більшої кількості води, оскільки, держави нільського басейну вкрай зацікавлені у використанні вод річки і її приток у різних цілях: для іригації, виробництва електроенергії, рибальства, судноплавства, туризму тощо.

Нині основну частину нільської води споживають Єгипет і Республіка Судан. При цьому найуразливішим, що стосується забезпечення прісною водою, є Єгипет, де 98 відсотків населення проживає в долині Нілу. На річку сьогодні припадає 85 відсотків прісної води, що споживається в країні. Решту дають ґрунтові води, повторне використання дренажних вод після зрошення й очищення каналізаційних вод. У приморських районах все більш значнішого поширення набуває опріснення морської води. Водночас реальної альтернативи Нілу в Єгипту немає і в найближчій перспективі не буде. Водні потреби Єгипту постійно зростають і продовжують зростати. У 2001 році АРС спожила 62,33 мільярда кубічних метрів води, з них 55,5 мільярда – з Нілу. За розрахунками, до 2015 року потреба країни у воді зросте на 30 відсотків. Критичним порогом вважається споживання на душу населення на рівні 1 мільйона кубічних метрів води на рік. 1998 року в Єгипті цей рівень дотримувався на 98 відсотків [2].

У зв'язку зі зростанням кількості населення в 2025 році споживання населення води становитиме 637 тисяч кубічних метрів [4, с. 26]. Якщо це відбудеться, то більшість населення АРС насправді опиниться за межею бідності, а це, у свою чергу, може спричинити соціальні потрясіння, наслідки яких тяжко передбачити. Життя єгиптян абсолютно неможливе без нільської води. Річка в дійсності являє собою стовідсоткове джерело зрошення сільськогосподарських угідь, використовується для побутових і комунальних потреб, річкового судноплавства, туризму і відпочинку. Води Нілу служать для створення запасів прісної води і вироблення електроенергії (Асуанський гідротехнічний комплекс), яка забезпечує, передусім, підприємства важкої індустрії. Найбільший споживач води – сільське господарство, на яке припадає понад 2/3 водозабору. Однак зростання потреб у воді в сучасних умовах відбувається переважно за рахунок промислового сектору, динамічного процесу урбанізації та освоєння нових земель на Синаї і в Західній пустелі.

Реалізація «Проекту розвитку південної долини» (проект «Тошка») передбачає зрошення великих площ Західної пустелі, для чого буде потрібно приблизно 5,5 мільярда кубічних метрів

води з озера Насер (Асуанського водосховища) [5]. Поява цього проекту в значній мірі пов'язана з тим, що, за прогнозами в найближчі 25–30 років населення Єгипту майже подвоїться і становитиме близько 120 мільйонів осіб. Значущість Нілу для Єгипту визначається не тільки демографічним і економічним чинниками. Дуже важливе значення має також геополітичний чинник. Адже негативні процеси в соціальній сфері через брак води, які, швидше за все, можуть з'явитись у країні, торкнуться не тільки самого Єгипту, але й негативно відіб'ються на стабільності всього регіону Близького Сходу та Північної Африки.

Проблема забезпечення країни водами Нілу належить до вищого ступеня національної безпеки АРС. Будь-яка загроза надходженню до Єгипту необхідної кількості нільської води може послужити приводом для негайного початку єгиптянами військової акції до країни, що порушила водний баланс.

Каїр і Хартум цілком задоволені умовами угоди, тому створюють непереборні перешкоди для вироблення нової угоди про використання вод басейну Нілу всіма його країнами на рівних правах. Адже нині інші держави долини Нілу позбавлені офіційно закріпленого та юридично оформленого права використання водних ресурсів річки для реалізації власних проектів економічного розвитку, передусім пов'язаних із забезпеченням продовольством чисельно зростаючого населення і зі створенням гарантій від стихійних лих, включаючи засухи та голод. Офіційний Каїр з неприхованим роздратуванням реагує на ініціативи щодо перегляду наявних угод. Питання про воду для єгиптян стоїть надто гостро, і, як вважає провідний експерт Центру політичних і стратегічних досліджень «Аль-Ахрам» Айман Сайїд Ваххаб: «Порушення договору 1959 року рівносильне порушенню нашого кордону» [4, с. 138]. Але, не зважаючи на небажання Каїру вести переговори про зниження своєї водної квоти на користь країн, розташованих у верхній течії Нілу, розв'язання цієї проблеми уникнути не вдасться. На думку іншого експерта цієї наукової установи Магді Собхі Юсефа, Єгипту рано чи пізно «доведеться поділити річку Ніл» [6].

Найбільший спротив АРС виявляє Ефіопія, що контролює 85 відсотків витоку Нілу і планує побудувати ГЕС на Блакитному

Нілі, що може призвести до зменшення стоку вод річки на дев'ять відсотків. Нині Ефіопія споживає в середньому 1 млрд. кубічних метрів води, хоча її внесок у загальний потік Нілу в десятки разів більший. До 2050 року кількість населення країни може становити 183 мільйонів осіб, а це потребуватиме значного збільшення споживання нільської води. Ефіопський уряд, у зв'язку з цим, підготував генеральний план розвитку басейну Блакитного Нілу на найближче десятиліття [7].

Прагнення Ефіопії відігравати помітнішу роль у процесі управління водними ресурсами Нілу і реалізувати власні програми та ідеї йде врозріз із принципами єгипетсько-суданської співпраці щодо Нілу. Ефіопія, Танзанія, Уганда та Кенія все рішучіше виступають за перегляд угоди 1959 року. Крім того, Ефіопія взяла на себе роль лідера «ображених» країн верхньої течії Нілу, наполягає на встановленні фіксованої частки водних ресурсів для кожної держави на підставі норм міжнародного права. Аддіс-Абеба наголошує на потребі переглянути єгипетсько-суданську угоду. У країні з цього приводу ведеться відповідна пропагандистська кампанія.

У Каїрі вважають, що ефіопська позиція щодо перегляду угоди 1959 року і бажання Аддіс-Абеби в односторонньому порядку використовувати води річки, намаперед у світлі здійснення єгипетських проєктів на Синаї і в Західній пустелі, небезпечна для Єгипту. Керівництво АРС побоюється також, що у випадку, якщо Ефіопія оголосить заявку на власну квоту нільської води, то Єгипту доведеться зменшити свою. АРС пропонує врегулювати спірні проблеми завдяки конструктивному діалогу з тим, щоб Аддіс-Абеба могла здійснювати власні проєкти тільки у випадку отримання згоди інших країн, передусім, Єгипту [8].

Енергійно заявляючи про свою готовність відстоювати «історичні права» на наявну водну квоту, Єгипет водночас використовує гнучку тактику переговорів, ставлячи питання про надання Ефіопії економічної і технічної допомоги, пропонуючи забезпечувати її електроенергією в обмін на збереження своєї частки вод Нілу. Каїр не зацікавлений у поглибленні конфлікту з Ефіопією, оскільки це може призвести до більшої поляризації сил і

дестабілізації ситуації в регіоні Північно-Східної Африки, а також обмежити єгипетський вплив на регіональні процеси в майбутньому.

У 1993 році Єгипет і Ефіопія уклали рамкову угоду, у якій зобов'язалися не діяти проти інтересів партнера, а також здійснювати спільні проекти зі скорочення скидання відходів у річку і збільшення притоку води. Крім того, тепер низка угод, серед яких і ті, що стосуються судноплавства по Суецькому каналу і розподілу стоку Нілу між десятима країнами, забезпечується міжнародними донорами, насамперед Всесвітнім банком.

Багато в чому саме завдяки залученню міжнародних структур Єгипет погоджується на багатосторонні та двосторонні переговори з розподілу вод Нілу, демонструє стриманість щодо питання про перегляд існуючої угоди 1959 року. На думку АРС, справедливий поділ нільської води означає, насамперед, найбільш ефективніше використання вод Нілу державами басейну відповідно до потреб кожного з них. Зважаючи на це, єгиптяни виступають за створення механізму колективного управління Нілом, покликаного пом'якшити гостроту проблеми. І хоча Єгипет не хоче йти шляхом розростання конфлікту з Ефіопією, проте при непоступливості Аддіс-Абеби він готовий піти і на радикальніші заходи. У червні 1980 року Садат ледь не розпочав війну з Ефіопією, коли остання пригрозила відводити води Блакитного Нілу, що ставило під загрозу виконання плану іригації Синайської пустелі, про що було домовлено з Ізраїлем у межах Кемп-Девідської угоди. 1999 року єгиптяни теж пригрозили застосувати зброю, якщо Ефіопія зловживатиме своїм положенням у верхів'ях річки.

Каїр використовує й інші засоби протидії ефіопським планам. Зокрема, єгиптяни створюють перешкоди у справі отримання Аддіс-Абебою іноземної фінансової допомоги і вимагають від Світового банку не оплачувати ці проекти. Світовий банк повідомив, що фінансування ефіопських проектів без схвалення Єгипту неможливе. У цілому налагодженню плідного діалогу між двома країнами в значній мірі заважає давня ворожнеча між ними, а також взаємна підозрілість і недовір'я. Зокрема, прем'єр-міністр Ефіопії Мелес Зелаві постійно звинувачує владу Єгипту в тому, що

вона намагається домогтися панування на Нілі, підтримуючи терористичні організації в Ефіопії і тим самим дестабілізуючи ситуацію всередині країни. Водночас чиновник заявив, що Єгипет «не зможе перемогти в майбутній війні за Ніл». Зокрема, міністр пообіцяв швидко розв'язати всі проблеми, через які починаються заколоти. «Ми не дозволимо єгиптянам ловити рибу в каламутній воді», – підкреслив Зелаві і попередив, що у випадку вторгнення суперника до Ефіопії, «жоден із солдатів агресора не виживе»[9]. На заяви Зелаві Єгипет відповів офіційним повідомленням, у якому спростував звинувачення в підтримці ефіопських опозиційних груп. Крім того, міністр закордонних справ Єгипту Абу Гейт висловив здивування припущенням про те, що його країна піде на військове розв'язання конфлікту навколо Нілу. «Ми не шукаємо війни і війни не буде», - сказав міністр. Прес-секретар МЗС Єгипту Хусам Закі також зауважив, що єгипетське керівництво виступає за конструктивний діалог і врегулювання конфліктів у межах міжнародного права [8].

Своє обурення щодо ситуації, що склалася, висловлюють також Танзанія, Уганда (на території яких розташоване озеро Вікторія, з якого бере початок Ніл) і Кенія. Зокрема, президент Уганди Йовері Мусевені неодноразово наголошував на потребі перегляду домовленостей колоніального періоду, що монополізує права Єгипту на води Нілу [9]. Танзанія розпочала проект побудови каналу щодо відведення води з озера Вікторія до районів Кахама та Шиньянгу в 2004 році без дозволу АРС, формально відмовившись визнавати угоди підписані ще до отримання незалежності [10]. Міністр закордонних справ Кенії Мозес Ветангула ще в 2003 році заявив, що Кенія не визнає більше угоду щодо Нілу 1959 року, стороною в якій вона не є [11]. Вищезгадані країни ставлять питання про створення власних системи іригаційних споруд, хоча і не мають необхідності в таких.

Тим часом будівництво дамб і формування штучних водосховищ може спричинити катастрофічні наслідки для країни, що лежать нижче за течією. Утім, і для країни-власниці дамби неминучі негативні наслідки. Відомо, наприклад, що внаслідок будівництва Асуанської дамби був остаточно втрачений такий

складник врожайності в Єгипті, як надзвичайно плодоносний мул – незамінне природне органічне добриво.

Ще однією важливою ланкою в нільській проблемі є дезінтеграція Судану (9 липня 2011 року проголошено незалежність Республіки Південний Судан). Ще здавна єгиптяни вважали, що той, хто контролює течію Нілу в Судані, неминуче домінуватиме над Єгиптом. Ключовим аспектом, який нині визначає політику АРС щодо Північного й новоутвореного Південного Судану, є води Нілу. У Каїрі до останнього виступали проти розділу Судану на арабо-мусульманський Північ і негроїдний Південь, що вірогідно в майбутньому створить додаткові труднощі у водному питанні, та й в інших сферах тристоронніх відносин. Водних ресурсів цілком достатньо на Півдні, тоді на засушливій Півночі її катастрофічно не вистачає. Поки Південний Судан у зв'язку з невеликою кількістю населення (8 млн. осіб) і слабо розвинутим сільським господарством не створює загрози північним сусідам, збільшуючи водозабір. Проте вже зараз існує низка проектів за підтримки Ізраїлю щодо побудови потужних іригаційних споруд, що викликає занепокоєння в АРС та Республіки Судан, котрі, звичайно ж, не зацікавлені у збільшені водозабору Південним Суданом і реалізації ним програми будівництва нових гідротехнічних споруд.

У цьому контексті, Єгипет і Північний Судан інтенсифікують двосторонні відносини з метою недопущення перегляду існуючих угод і зменшення своїх квот на воду. Так, через декілька тижнів після падіння режиму Хосні Мубарака до Каїру прибув президент Судану Омар Башир, наприкінці березня 2011 року Хартум відвідав Прем'єр-міністр АРС Ісам Шараф. Обидві держави планують побудувати канал Гонглі, який дасть ще два мільярди кубічних метрів води і одночасно дозволить уникнути втрат води внаслідок заболочування земель [1, с. 143].

Позитивне значення для регулювання питань, пов'язаних з використанням ресурсів річки, мала «Ініціатива басейну Нілу», що реалізується з 1999 року за підтримки МБПП (Nile Basin Initiative, скорочено NBI). Цей грандіозний проект дістав схвалення дев'яти країн басейну Нілу (окрім Еритреї), передбачає співпрацю держав-

учасників у межах окремих проектів з виробництва й експорту гідроелектроенергії, організації всебічного контролю за станом навколишнього середовища, запобігання спільними зусиллями наслідків засухи та повеней.

Портфель перспективних планів НВІ включає іригаційні проекти вартістю близько 800 мільйонів доларів США в Західній дельті (Єгипет) і в Ефіопії (регулювання стоку між Ефіопією і Суданом), а також регіональні проекти, що стосуються реконструкції Екваторіальних озер. Ще 600 мільйонів доларів США призначено для розвитку гідроенергетики в Русумо і втілення проектів в зоні Східного Нілу (готовність до повеней і двоетапна система раннього сповіщення про них). Інші проекти стосуються іригації в регіоні Бугесера, рибальства на озерах Едварда й Альберта. У цілому прибуток від кооперації в басейні Нілу оцінений в 1 трильйон доларів США [2]. У липні 2009 року в єгипетському місті Александрії відбулася конференція, присвячена проблемі розподілу вод Нілу. Проте, за свідченням експертів, переговорний процес зайшов у безвихідь настільки, що суданський міністр водних ресурсів та іригації Камаль Алі Мохамед Саїд песимістично позначив його перспективи навіть на найближчі роки [8]. Остання міністерська зустріч принільських держав відбулася 14 квітня 2010 року в єгипетському Шарм-еш-Шейху і завершилася знову безрезультатно: сторони в черговий раз не змогли прийти до єдиної позиції щодо нового порядку розподілу вод річки. І 14 травня 2010 року Руанда, Танзанія, Уганда й Ефіопія в обхід Єгипту і Судану підписали розроблену ними угоду, яка має замінити договори 1929 та 1959 років і надає ширші можливості всім країнам басейну Нілу. Свою позицію учасники наради в Ентеббе пояснили затягуванням Єгиптом і Суданом переговорів, що тривали понад 10 років. Нова угода передбачає перетворення «Ініціативи басейну Нілу» в «Комісію басейну Нілу», що буде ухвалювати, розглядати, затверджувати чи відкидати проекти, пов'язані з використанням нільських вод, консультуючись при цьому з Єгиптом і Суданом, але без надання цим двом країнам можливості використання права вето. Штаб-квартира Комісії повинна бути розміщена в Аддіс-Абебі.

За будь-якого розвитку подій проблема нільських вод і далі буде залишатися потенційним джерелом розбіжностей, передусім між Єгиптом, Ефіопією і Республікою Судан. Країни нільського басейну, прагнучи збільшити свою квоту, неминуче зачіпають інтереси інших держав, а це рано чи пізно може призвести до конфліктів. І те, що конфлікти до цих пір не відбувалися – це тільки тому, що Ефіопія та інші країни все ще споживають мінімальну кількість води. Пошук формули «справедливого розподілу» вод Нілу – загального надбання країн басейну – вимагає постійного діалогу, проведення двосторонніх і багатосторонніх переговорів, розробки правової концепції використання прибережними державами вод річки. Очевидно, що розумне і раціональне використання нільських вод немислиме в односторонньому порядку, а можливе лише в межах співпраці держав басейну річки на багатосторонній основі. Тристоронні зустрічі представників Єгипту, Республіки Судан та Ефіопії, що проходять періодично, щодо розподілу вод Нілу дають певні шанси на досягнення прогресу у розв'язанні цієї надзвичайно складної проблеми. І хоча ситуація у сфері розділу водних ресурсів не загрожує найближчим часом виникненням прямого збройного зіткнення, на пам'ять приходять слова, сказані ще в 1988 році колишнім міністром закордонних справ Єгипту Бутросом Бутросом Галі, який з тривогою передрікав, що наступна війна в регіоні буде за воду, а не з політичних причин [12].

Література

1. Ісмаат Абдель Магід. Мута мар аль-амн аль-мія аль-арабі / Ісмаат Абдель Магід // Аль-Алам аль-Мія. – Кагіра : Марказу бахіса арабі-урубі, 2000.– 236 с. (арабською мовою).
2. Офіційний сайт Міністерства водних ресурсів та іригації АРС [Електронний ресурс] // Website of the Ministry of Water and Irrigation of Egypt. – Режим доступу : <http://www.mwri.gov.eg/En/information.html>
3. Шабесзон А.Б. Проблемы водообеспечения Египта глазами немецких экспертов [Електронний ресурс] / А.Б. Шабесзон //

- Вебсайт Інститута Близького Востока. – Режим доступу :
[//http://www.iimes.ru/rus/stat/2008/17-12-08.htm](http://www.iimes.ru/rus/stat/2008/17-12-08.htm)
4. Айман Сайїд Ваххаб. Ніл фі сіяса місрія суласія танмія уа альсіяса уа мірат у таріхі / Айман Сайїд Ваххаб. – Кагіра : Марказу «Аль-Ахрам», 2005. – 254 с. (арабською мовою).
  5. Toshka Project - Mubarak Pumping Station / Sheikh Zayed Canal, Egypt [Електронний ресурс] // Water-technology company website. – Режим доступу : <http://www.water-technology.net/projects/mubarak/>
  6. Магді Собхі Юсеф. Аль нагру ніл фі хаяту аль міср [Електронний ресурс] / Магді Собхі Юсеф/ // Website Al-Ahram newspaper. – Режим доступу : <http://weekly.ahram.org.eg/2006/788/books788.htm> (арабською мовою)
  7. Мухамад Абд Хаснін. Сіраа аля міа алніл / Мухамад Абд Хаснін // Ашшарк Ауасат. – 2009. – іуліу 17. (арабською мовою).
  8. Egypt state information service [Електронний ресурс] // Website of Egypt state information service. – Режим доступу : <http://www2.sis.gov.eg/En/Politics/Foreign/issues.htm>
  9. Uganda calls for equitable use of Nile waters [Електронний ресурс] // Accessmylibrary website. – Режим доступу: http://www.accessmylibrary.com/coms2/summary_0286-20902678.htm
  10. Tanzania Ignores Nile Treaty, Starts Victoria Water Project [Електронний ресурс] // Northern Tanzania Information Portal. – Режим доступу : <http://www.ntz.info/gen/n01799.html>
  11. Kenya: ... will no longer honour Nile Treaty [Електронний ресурс] // MostlyAfrica website. – Режим доступу : <http://mostlyafrica.blogspot.com/2003/12/kenya-will-no-longer-honour-nile.html>
  12. Магді Собхі Юсеф. Аль нагру ніл фі хаяту аль міср [Електронний ресурс] / Магді Собхі Юсеф. // Website Al-Ahram newspaper. – Режим доступу : <http://weekly.ahram.org.eg/2006/788/books788.htm> (арабською мовою).

The article covers the problem of sharing the waters of the largest African river Nile and deals with positions of the leading Nile states

regarding revision of the existing international legal instruments regulating the distribution of the Nile flow.

Key words: water resources, quota, flow, negotiations, Nile river basin states.

Статья посвящена проблеме распределения вод крупнейшей африканской реки Нил и освещению позиций ведущих при尼льских государств в сфере пересмотра существующих международно-правовых документов, регулирующих распределение стока Нила.

Ключевые слова: водные ресурсы, квота, сток, переговоры, государства бассейна реки Нил.